Sinikka Parviainen
vanhempi analyytikko,
East Office of Finnish Industries
27.4.2022

EDUSKUNNAN TALOUSVALIOKUNTA
torstai 28.4.2022 klo 12:00 / Asiantuntijapyyntö
Asia: VNS 1/2022 vp Ajankohtaisselonteko turvallisuusympäristön muutoksesta

1. Suomalaisyritysten Venäjän liiketoiminnan tilanne ja haasteet Ukrainan sodan takia

Venäjän hyökkäys Ukrainaan 24. helmikuutta tuomittiin tuoreeltaan laajasti suomalaisessa liike-elämässä. Suomalaisyritykset myös laajasti kannattavat pakotteita Venäjää ja Valko-Venäjää kohtaan ja pakotteiden noudattamiseen on vahvasti sitouduttu, vaikka niiden nopea täytäntöönpano ja osittain epäselvät kohdennukset ovat aiheuttaneet merkittävää haittaa yrityksille.

Useat yritykset ilmoittivat nopeasti hyökkäykset alettua lähtevänsä Venäjän markkinoilta, keskeyttävänsä tai supistavansa toimintojaan Venäjällä tai keskeyttävänsä uudet investoinnit Venäjän markkinoille. Valitettavasti toimintaympäristö on muuttunut nopeasti sellaiseksi, että irtautuminen Venäjän markkinoilta on vaikeutunut ja on vaikeasti ennakoitavissa. Tähän vaikuttavat ennen kaikkea Venäjän viranomaisten toimet, mutta myös lännen pakotteet. Tässä on hyvä huomata, että suomalaisyritykset kuten myös edustamamme yritykset ovat hyvin erilaisissa tilanteissa Venäjän toimintojensa suhteen riippuen koosta, toimialasta ja liikesopimustensa kestosta. Nyt yli kaksi kuukautta Venäjän hyökkäyksen jälkeen, yritykset voi karkeasti jakaa kolmeen ryhmään: osa on irtautumassa Venäjän markkinasta suurella todennäköisyydellä, osa harkitsee strategisia vaihtoehtoja ja osa on jäänyt toistaiseksi, koska lähtemiseen liittyy merkittäviä riskejä esimerkiksi paikallisille työntekijöille.

Venäjän hyökkäys Ukrainaan ja siitä seuranneet Venäjän viranomaisten toimet ovat tahranneet Venäjän investointiympäristön maineen pitkäksi aikaa, mitä pelkkä sotatoimien lopettaminen Ukrainassa ei voi pelkästään korjata. Lisäksi Venäjään kohdistetut merkittävät pakotteet sodan takia sekä maan osittain hutera talous- ja innovaatiopolitiikka tulevat pitämään Venäjän talouskehityksen negatiivisena 2022-2023 ja Venäjä tulee jäämään muun maailman tahdista talous-, tuottavuus- ja teknologiakehityksessä. Hyökkäyssodan aiheuttaman taloudellisen (erit. kansalaisten ostovoima) ja inhimillisen (esim. aivovuoto) kriisin jälkien korjaaminen voi viedä vuosikymmenen ja vielä Venäjää monella tapaa kehityksessä taaksepäin.

2. Vaikeudet Venäjän liiketoimintojen lopettamisessa

2.1. Venäjän suomalaisyrityksiin vaikuttavat vastatoimet

Venäjän valtio on vastannut länsimaiden ja muiden liittolaisten pakotteisiin muun muassa kohdistamalla toimia niin sanottujen epäystävällisten maiden yrityksiä kohtaan, kaupan rajoituksilla, tuotemerkkien suojelun poistaminen tietyiltä tuotemerkeiltä asetuksella sekä erinäisillä lakimuutoksilla ja aloitteilla. Epäystävällisten maiden lista julkaistiin maaliskuussa 2022 ja siihen kuuluu kaikki Venäjää kohtaan pakotteita asettaneet maat ja näiden maiden kansalaisiin ja yrityksiin voidaan kohdistaa ja kohdistetaan erityisiä rajoitustoimia.

Venäjän viranomaisten ensimmäisiä vastatoimia oli pelotella yrityksiä ja niiden johtoa rikosoikeudellisilla seurauksilla. Suomalaisyritysten lisäksi valtava määrä muita suuria ulkomaisia yrityksiä ilmoitti vetäytyvänsä ja supistavansa toimintojaan Venäjän markkinoilta. Eräiden

arvioiden mukaan (Yale University) näitä yrityksiä olisi jo yli 750 kappaletta (tilanne 26.4.2022). Venäjän syyttäjälaitos aktivoitui nopeasti ottamalla yhteyttä erityisesti suuriin työllistäjäyrityksiin alueellaan ja kutsui paikallisjohtoa puhutteluun, jossa täsmennettiin Venäjän rikoslainsäädäntöä koskien niin sanottua ”tahallista konkurssia”. Tässä vaarana on paikallisen johdon joutuminen rikosoikeudelliseen prosessiin, jonka seurauksena voi olla vankeutta (tästä aihepiiristä lisää alla kappaleessa 2.2).

Toinen merkittävä vastatoimi on ollut tiettyjen raaka-aineiden tuonnin rajoittaminen tai kielto epäyställisiin maihin. Näistä merkittäviä ovat puutuotteet, erityisesti hake ja koivutukki, jotka ovat olleet merkittäviä suomalaisille metsäteollisuudelle. Tässä tilanteessa kieltojen vaikutus ei kuitenkaan ollut merkittävä, koska ennen vientikiellon asettamista globaali metsäteollisuuden sertifiointielin PEFC luokitteli Venäjältä tuotavan puun ”konfliktipuuksi”, jonka käyttö tulee lopettaa, ja siten toimet Venäjän puuntuonnin vähentämiseksi olivat jo käynnissä.

Lisäksi Venäjä on kieltänyt lannoitteiden viennin epäystävällisiin maihin, jolla on jo ollut merkittävä vaikutus ruuan hintaan globaalisti. Venäjä on maailman suurimpia lannoitteiden viejiä (13 % globaaleista markkinoista) ja Suomessa käytettävien Venäjältä tuotavien lannoitteiden osuus on 78 %. Venäjä on maailman suurin vehnän viejä. Venäjän asettamat vientirajoitukset maaliskuun puolivälistä lähtien ja Ukrainan tuotanto- ja logistiikkaongelmat tulevat aiheuttamaa pulaa globaalisti ja todennäköisesti aiheuttaa poliittista epävarmuutta ympäri maailmaa. Nämä rajoitteet ovat koskeneet myös Euraasian talousunionin maita (paitsi Valko-Venäjää), mikä on herättänyt närkästystä Venäjän perinteisissä liittolaisissa. Venäjältä tuotavan vehnän osuus Suomessa käytettävästä vehnästä on yli 80 %. Tilanne on kuitenkin monitahoinen, koska Venäjä on riippuvainen lännestä tuotavasta siemenviljasta, jonka osalta suuri kansainvälinen toimija Bayern tiedotti vähän aikaa sitten toimittavansa tämän vuoden toimitukset sovitusti. Mikäli jatkossa siemenviljaa ei Venäjälle ja Ukrainaan toimitettaisi, olisi tällä vakavat vaikutukset tuleville vehnäsadoille.

Yhtenä vastauksena Venäjä on sallimassa niin sanotun rinnakkaistuonnin eli tuotemerkkien tuonnin, joiden lisenssien omistajat eivät ole antaneet lupaa niiden vientiin Venäjälle. Tämä toimi on laadittu erityisesti vastatoimena EU:n niin sanottujen luksustuotteiden (yli 300 euron arvoisten) tuotteiden vientikieltoon. Näitä tuotteita todennäköisesti yritetään tuoda kolmansien maiden kautta ja aiheuttaa potentiaalisesti merkittäviä riskejä, valvontakustannuksia ja mainehaittoja länsiyrityksille. Venäjän kauppa- ja teollisuusministeriö aikoo lähiaikoina laatia listan tuotemerkeistä, joiden tuonti tullaan sallimaan ilman lisenssin haltijan lupaa.

Venäjällä on nopealla aikataululla myös laadittu lakeja, jotka rajoittavat keskustelua sotatoimista. Tärkein ja vaarallisin näistä on laki, joka kieltää väärän tiedon levittämisen Venäjän armeijasta, josta maksimituomio on 15 vuotta vankeutta. Tätä lainsäädäntöä on jo sovellettu tilanteisiin, jossa Venäjän toimia Ukrainassa on kutsuttu sodaksi tai hyökkäykseksi. Lisäksi laki, joka kriminalisoi pakotteiden alaisuuteen joutumista (kehottaminen pakotteiden asettamiseen) on tullut voimaan, mutta sitä ei tiettävästi ole vielä sovellettu kertaakaan. Merkittävää epävarmuutta Venäjään regulaatioympäristöön aiheuttaa se, että sotatoimien aloittamisen jälkeen Duuma on käynyt läpi vaadittavat kolme käsittelyä päivässä, kun aikaisemmin tähän meni kuukausia. Myös asiantuntijoiden mukaan nopea lakialoitteiden laatiminen on heikentänyt lainsäädännön laatua.

Duumassa on myös käsittelyssä kaksi erittäin huolestuttavaa lakialoitetta. Ensimmäinen näistä on epäystävällisten maiden pakotteiden noudattamisen kriminalisointi Venäjän alueella-lakialoite. Tämä aloite rekisteröitiin Duumaan 4.4.2022, mutta varsinaista käsittelyä Duuman alahuoneessa ei ole aloitettu. Lakialoitteessa maksimirangaistuksiksi on määrätty sakkorangaistus miljoonaan ruplaan asti ja/tai vankeusrangaistus 10 vuoteen asti. Huhtikuun 20.päivä Venäjän hallitus julkaisi kommentin lakialoitteesta, jossa sitä kritisoitiin liian ankaraksi suhteessa rikokseen ja liian monitulkintaiseksi.

Toinen potentiaalisesti vakavia seurauksia aiheuttava lakialoite on ”laki ulkopuolisen hallinnon asettamisesta” eli niin sanottu kansallistamislaki. Lakialoite, joka rekisteröitiin Duumaan 12.4., antaisi toteutuessaan Venäjän viranomaisille oikeuden asettaa ulkoisen hallinnon yrityksille, joissa on vähintään 25 % ”epäystävällistä” omistusta ja joka on ”merkittävä” Venäjän taloudelle. Merkittävyyden kriteeri ylittyy, jos yritys tuottaa huoltovarmuuden kannalta tärkeitä tuotteita, omaa suuren markkinaosuuden paikallisista/alueellisista, työllistää yli 25 % yhden alueen palkansaajista, on ainoa tuottaja jossain tuotteessa valtionhankinnan rekisterissä tai on osa Venäjälle strategisesti tärkeiden alojen arvoketjua.

Ulkoisen hallinnan asettamisen prosessi taas voidaan käynnistää, jos
1. Yrityksen johto lähtee maasta eikä siirrä vastuuta kenellekään Venäjällä;
2. Yritys lopettaa toimintansa “ilman selkeää liiketaloudellista perustetta”;
3. Yritys irtisanoo yli kolmanneksen työntekijöistään Venäjällä;
4. Yrityksen myynti laskee yli kolmanneksen vuosineljänneksen aikana verrattuna vuoden takaiseen.;
5. Yritys uhkaa, toiminnallaan tai toimimattomuudellaan, että toinen yritys joutuisi kyseisen lainsäädännön alaiseen prosessiin.

Aloitteessa lähtökohtaisesti ulkoinen hallinta annettaisiin oikeuden päätöksellä kehityspankki Vneshekonombankille (VEB), joka on sekä EU:n että USA:n tiukimpien pakotteiden piirissä. Yrityksiä erityisesti huolestuttaa kriteeri 4., koska myynti Venäjällä tulee vääjäämättömästi laskemaan, kun Venäjän talouden kriisi syvenee. Lainopilliset asiantuntijat uskovat kyseisen aloitteen tulevan voimaan jossain muodossa ja sen varsinaisen käsittelyn arvioidaan alkavan toukokuun puolivälissä normaalin lainsäädäntöprosessin mukaisesti.

2.2 Henkilöstön turvallisuus ja työvoiman liikkuvuus pois Venäjältä

Yritysten kiihtyvä pako Venäjältä on herättänyt Venäjän viranomaisissa pelkoa massatyöttömyydestä ja pelkästään Moskovan kaupungissa noin 200 000 ihmistä on töissä lähtöaikeissa olevissa yrityksissä. Venäjän lainsäädäntö eroaa merkittävällä tavalla länsimaisista lakiperinteistä siinä, että monet esimerkiksi Suomessa hallinto-oikeuden piiriin kuuluvista rikkeistä Venäjällä kuuluvat rikosoikeuden piirin. Tämä tarkoittaa, että yrityksen toimitusjohtaja, mahdollisesti pääkirjanpitäjä ja hallitus ovat rikosoikeudellisesti vastuussa, jos yrityksen toiminta ajetaan alas tahallisesti eli tässä tapauksessa ”poliittisista syistä” ja henkilöstö irtisanotaan. Useimmiten näistä syistä yritysten irtautuminen Venäjän markkinoilta ei ole ollut mahdollista vain nopeasti ajamalla toimintoja alas. Useille yrityksille paikallisviranomaiset tekevät tarkastussoittoja viikoittain tai päivittäin varmistaakseen, että palkanmaksu jatkuu.

Monet yritykset ovat tämän mainitun rikosoikeudellisen riskin takia jatkaneet toiminnan pyörittämistä Venäjällä etsiessään ratkaisua tilanteeseen, esimerkiksi käymällä läpi

ostajakandidaatteja. Osa yrityksissä on jopa keskeyttänyt tuotannon, mutta jatkaa silti palkanmaksua yllä mainitun rikosoikeudellisen riskin takia.

Lisäksi Venäjän sensuurilait (yllä mainittu laki väärän tiedon levittämisestä Venäjän armeijasta) aiheuttaa riskin suomalaisten yhtiöiden työntekijöille Venäjällä. Tässä yrityksen ovat joutuneet esimerkiksi erottamaan venäläiset työntekijät koko konsernin intranetistä, jotta heidän älypuhelimistaan tai tietokoneistaan ei löydy esimerkiksi sanaa sota liittyen Ukrainan tilanteeseen, jonka Venäjän lainsäädäntö nyt tulkitsee väärän tiedon levittämiseksi. Myös yritysten tiedottamista Venäjällä on muokattu henkilöstön suojelemisen näkökulmasta.

Sodan vastustus, heikentyvä taloustilanne ja sensuurin kiristyminen ovat aikaansaaneet valtavan aivovuodon Venäjältä länteen ja jopa muihin IVY-maihin (koska länsimaihin on vaikea saada viisumeja tällä hetkellä). Arviolta 50-70 000 IT-alan osaajaa on jo lähtenyt Venäjältä pelkästään maaliskuussa ja lisäksi 100 000 uskotaan muuttavan pois huhtikuun aikana alan etujärjestön mukaan. Tämän negatiivisen kehityksen uskotaan jatkuvan talous- ja sananvapaustilanteen yhä heikentyessä. Myös East Office myös saa jatkuvasti kysymyksiä mahdollisuudesta emigroitua pois Venäjältä länsimielisesti suuntautuneilta venäläisiltä.

Venäjän valtio on laskenut IT-alan osaajien veroasteen nollaan kolmeksi vuodeksi houkutellakseen heitä jäämään, mutta sillä ei uskota olevan suurta merkitystä. Venäjän valtiolla on huutava pula IT-osaajista (sekä teknologiasta) ja liittoneuvoston huhtikuussa julkaistun selvityksen mukaan valtion hallinto tarvitsisi miljoona IT-osaajaa lisää nykytilanteen haasteisiin vastatakseen (erit. lännen teknologiapakotteet).

Lisäksi joissain tapauksissa pelko sotaan joutumisesta on ollut yksi syy nuorten venäläisten miesten emigraatioon tai he päättävät olla palaamatta Venäjälle, jos ovat sattuneet olemaan ulkomailla. Eurooppalaisten yritysten tytäryhtiöissä on ollut tilanteita, missä nuoret miestyöntekijät ovat yllättäen kadonneet ja ilmoittaneet lähdöstään ulkomaille vasta sinne saavuttuaan. Joillekin länsimaisten yhtiöiden tytäryhtiöille paikallisviranomaiset ovat esittäneet vaatimuksen listata kaikki alle 35-vuotiaat miespuoliset työntekijät, koska Venäjällä ei ole olemassa kattavaa henkilörekisteriä.

Suomalaisyritysten palveluksessa on satoja, ellei tuhansia korkeakoulutettuja osaajia, joista monella ohjelmisto- ja it-alan erikoisosaamista. Näistä monet (samoin kuin monet venäläisten ohjelmistoyritysten kuten Yandexin työntekijät) toimivat väliaikaisesti Venäjän rajojen ulkopuolella (pääosin Georgiassa ja Armeniassa). Osa pohjoismaisille yrityksille toimivista osaajista on saatu siirrettyä myös muihin EU-maihin kuten Puolaan ja Tšekkiin, joissa viisumimenettely on kokemusten mukaan helpompaa kuin Pohjoismaissa tällä hetkellä. Suomalaisyritysten globaalin kilpailukyvyn kannalta olisi tärkeää, että heidän palveluksessaan olevien venäläisten it-ammattilaisten maahanmuuttoa Suomeen saataisiin tuettua ja joudutettua tapauksissa, joissa se on toivottavaa sekä työnantajalle että työntekijälle.

2.3. Maksuliikenteen ongelmat vaikeuttavat irtaumista Venäjän markkinoista

Sotatoimien alkaessa Venäjän keskuspankki asetti nopeasti hyvin tiukat rajoitteet valuuttakaupalle ja rajoja ylittäville rahansiirroille suojellakseen valuuttakurssia ja estääkseen

pääomapaon. Tämä aiheutti merkittäviä vaikeuksia yrityksille, jotka yrittivät kotiuttaa varojaan tai edistää Venäjän markkinoista irtautumista. Maaliskuun puolivälistä lähtien Venäjän keskuspankki on löysännyt sääntelyä rahansiirroissa ja rahansiirtojen pitäisi onnistua pakotteiden ulkopuolella olevien pankkien kautta. Viime aikoina kuitenkin yritysten varojen siirrot ovat vaikeutuneet pohjoismaisten pankkien käytäntöjen takia ja erityisesti tilanteissa, joissa ei ole kyse pakotteista tai esimerkiksi pelkästään konsernin sisäisissä rahansiirroissa.

Yritysten tilanne rahansiirtojen vaikeuksia takia alkaa olla akuutti ja tulee jatkuessaan vaikeuttamaan irtautumista Venäjän markkinoista ja tulee johtamaan tilanteisiin, jossa yritykset joutuvat lähes ilmaiseksi jättämään merkittävää pääomaa ja omaisuuksia Venäjälle, mikä ei ole pakotteiden hengen mukaista ja tukee osaltaan Venäjää. Lisäksi suomalaisyritykset ovat panneet merkille, että haasteet eivät koske kaikkia EU maita, mikä pistää yritykset EU:n sisällä eriarvoiseen asemaan.